

І.В. Форноляк,

аспірантка кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка

РОЗВИВАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКА ПРОПЕДЕВТИКА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Сучасний випускник української школи має бути орієнтований на вибір тієї професії, яка йому до душі, в якій він зможе розкрити себе як творчу особистість, досягти очікуваного рівня професійної майстерності і бути задоволеним у майбутньому від реалізації своїх знань та вмінь. Але, як свідчать результати соціологічних опитувань, лише п'ята частина студентів та випускників професійних навчальних закладів різного рівня залишаються задоволеними обраною професією.

Тому перед загальноосвітньою школою постає завдання підвищення ефективності профорієнтаційної роботи задля успішного майбутнього життя людини. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є впровадження в навчально-виховний процес дієвих профорієнтаційних технологій, починаючи з молодшого шкільного віку.

У своєму дослідженні ми спиралися на авторські підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до проблеми психологічного забезпечення профорієнтаційної роботи з дітьми молодшого шкільного віку, зокрема: розвитку дитячої психіки та виявлення вікових аспектів молодших школярів, використання психодіагностичних методів та методик визначення індивідуальних особливостей, окремих психологічних характеристик і методик профорієнтації, профдіагностики, спрямованості тощо.

Відповідно до концептуальних позицій Всеукраїнського наукового психолого-педагогічного проекту «Вибір успішної професії» та наукових досліджень українського психолога Н.А. Побірченко профорієнтаційну роботу прийнято умовно поділяти на *два періоди*: допрофесійний (пропедевтичний – дошкільний, молодший шкільний і молодший підлітковий вік) і професійний (профільний – старший підлітковий, старший шкільний вік, студенти професійно-технічних та вищих навчальних закладів) (*схема 1*).

Проблема профорієнтації учнів підліткового та старшого юнацького віку на даний час вивчається вже досить широко, тоді як дослідження організації професійної орієнтації молодших школярів мають переважно загальний чи ситуативний характер, пов'язаний з індивідуальним досвідом дослідників.

Мета нашої статті полягає у розкритті психолого-педагогічних особливостей розвивально-дослідницької пропедевтики профільного навчання, в умовах якої відбувається розвиток соціально-комунікативної та інформаційної компетентностей молодших школярів на допрофесійному рівні, сформованість яких забезпечує їм успішний вибір в майбутньому профілю навчання та професії.

У статті ми розкриємо припущення про те, що розвиток молодших школярів буде більш органі-

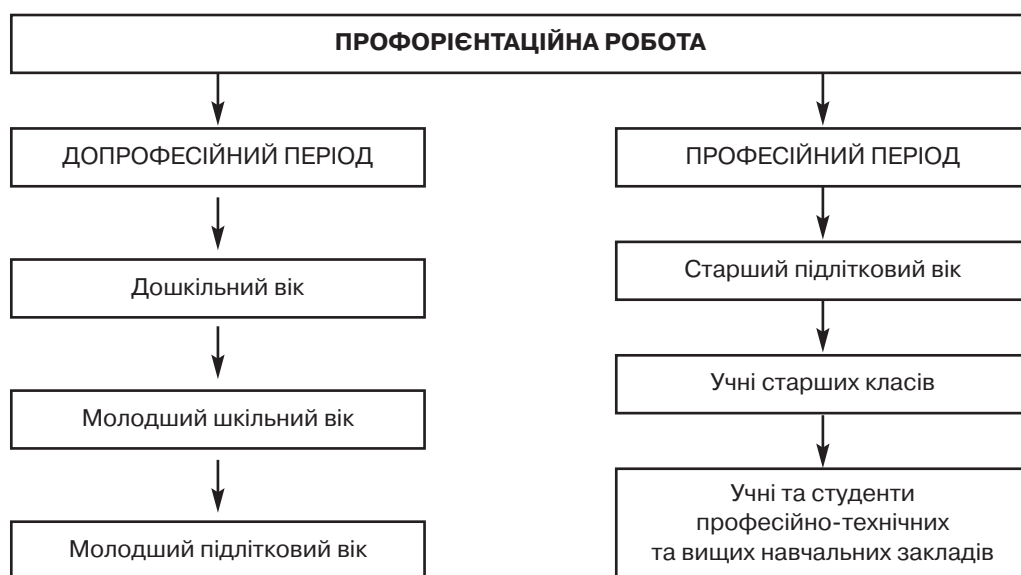

Схема 1. Етапи профорієнтаційної роботи (їх специфіка визначається насамперед віком дітей і особливостями навчальних закладів та установ)

зованим та результативним за показником здатності до вибору орієнтирів для створення образу професійного «Я», якщо:

- провести поглиблене вивчення вікових особливостей учнів молодшого шкільного віку;
- врахувати мотивацію до усвідомлення себе та свого місця в сучасному світі професій;
- розробити комплекс психологічних заходів, діагностичного інструментарію для забезпечення розвивально-дослідницької пропедевтики допрофільної та профільної освіти в умовах початкової школи.

Організація розвивально-дослідницької пропедевтики в початковій школі спрямована на набуття учнями навичок самостійної роботи, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до само розвитку та самоосвіти.

Учні 1–4 класів ще далекі від вибору професії, але правильно проведена профорієнтаційна робота в подальшому повинна стати основою, на якій будуть розвиватись їхні професійні інтереси та наміри у підлітковому та юнацькому віці. Отже, профорієнтаційна робота з молодшими школярами має специфічний характер і відрізняється від роботи з учнями середніх та старших класів. Її специфіка насамперед полягає у тому, що за мету не ставиться безпосередньо підвести учнів молодших класів до вибору певної професії, а лише підготувати основу для цього вибору. Дітей треба поступово вводити у світ професій.

Основні завдання профорієнтаційної роботи з учнями молодшого шкільного віку в школі:

- розвивати потреби учнів в навчальній, суспільно корисній праці;
- ознайомлювати дітей у процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи зі світом сучасних професій;
- формувати інтерес до праці та професій людей близького оточення, до пізнання своєї особистості;
- формувати початкові загальнотрудові уміння та навички, здатність до взаємодії з іншими в процесі діяльності.

Орієнтувальна основа дослідження полягає у виявленні в учнів:

- здатності до встановлення зв'язків з оточенням (контактність, особиста сумісність в близькому середовищі);
- умінь виділяти і формулювати задачу, планувати її розв'язання (математичну, побутову, економічну тощо);
- сформованості внутрішніх дій (уявлення, уява, образне мислення);
- здатності доводити до кінця розпочату справу;
- спостережливості, уважності;
- пізнавального інтересу, мотивів вибору знань.

Критерії розвитку у молодших школярів здатності до вибору орієнтирів для створення образу професійного «Я»:

- потреба щоденно пізнавати і вивчати себе, світ навколо себе (запитання);
- вироблення звички навчальної праці;
- набуття умінь економити час;
- уважність до змін в оточенні, до пізнавальної новизни;
- навченість способу складання власних завдань, виявленню задач;
- задоволеність навчанням і його результатами;
- потреба в самостійному виправленні помилок;
- володіння діями самоконтролю і самооцінки;
- схильність до дослідництва;
- прийняття й усвідомлення своїх обов'язків, розуміння правил поведінки;
- спостережливості і уважності у процесі навчання і під час дозвілля.

Логіко-змістовні компоненти системи професійної орієнтації учнів молодшого шкільного віку. Профорієнтаційна робота в молодших класах має свої особливості і полягає в основному у застосуванні таких форм роботи, як професійна просвіта, початкова (допрофесійна) діагностика, допрофесійна консультація та професійне виховання.

Так, *професійна просвіта* передбачає формування в учнів знань про світ сучасних професій та свідомого ставлення до праці та конкретної професії відповідно до бажань і можливостей особистості.

Матеріалом дослідження може служити зміст навчального матеріалу, в контексті якого розкриваються особливості трудової та професійної діяльності, виділяються ознаки професії, якості особистості. Особливим матеріалом є інтегрований навчально-розвивальний зміст, на основі якого розробляються цілеспрямовані професійно-орієнтаційні ситуації розвитку і який складає навчальну дисципліну з професійно-орієнтаційним спрямуванням. Така навчальна дисципліна може стати базою для створення професійно орієнтованого середовища. З метою профорієнтаційного розвитку молодших школярів, їх здатності до вибору і створення образу професійного «Я» у початковій школі доцільно впроваджувати такі навчальні дисципліни, як сенсомоторика, самопізнання, партнерство, міжособове спілкування, розвивальна економіка.

У 1–2 класах учням пропонуються комплекти малюнків з інструкціями, змістом і метою яких є зосередження уваги учнів на основних об'єктах, подіях, зв'язках людини з природним оточенням.

На уроках самопізнання відбувається ознайомлення з особливостями професій різного типу, зокрема «людина — знакова система». У дітей формується уявлення про сенсорні еталони на основі створення спеціальної системи знаків. Наприклад, колір позначається плямочкою відпо-

відного кольору, форма — за допомогою геометричних фігур, температура — сніжинкою або полум'ям, смак — зображенням лимона, цукерки, часнику, солі тощо.

Далі діти вчаться за допомогою символів «кодувати» предмети, які їх оточують, або навпаки, відгадувати закодовані слова. З вивченням кожної наступної властивості предмета відбувається доповнення його знакової характеристики. Діти повинні навчитися описувати і впізнавати предмети за кольором, формою, розміром, поверхнею, температурою, смаком, запахом.

Великими профорієнтаційними можливостями володіє вчитель (психолог) під час ознайомлення дітей з основними органами чуття, які служать каналами отримання людиною інформації про навколишнє середовище.

Наприклад, при вивченні теми «Твої очі та зір» діти ознайомлюються не лише з будовою людського ока, його призначенням, правилами догляду за очима тощо, а й з професіями окуліста, офтальмолога, професіями, у яких зір має надзвичайно важливе значення, а також тими, які протипоказані людям з вадами зору.

Аналогічно проводяться заняття, під час яких вивчаються інші аналізатори: вухо та слух, ніс і нюх (Дж. Родарі «Чим пахнуть ремесла?»), язик та смак, шкіра та дотик.

У 2—4 класах на заняттях із самопізнання, під час яких відбувається формування знань учнів про себе як суб'єкта професійного самовизначення, використовується щоденник «Пізнаю себе». Під час вивчення основних тем створюються ситуації, у яких діти мають можливість дослідити себе, свій внутрішній світ, з'ясувати, які мають особливості уваги, пам'яті, мислення, характеру, темпераменту. Так, четвертокласники вже можуть визначати, які вимоги висуває та чи інша професія до характеру, темпераменту, розумових здібностей людини. Вони можуть визначати свої уподобання, проектувати професійне майбутнє дітей за заданими ситуаціями.

На всіх заняттях рекомендується проводити психодіагностику, казкотерапію, терапію мистецтвом, самодіагностику, тренінги, самотренінги інтелекту, розвивати необхідні для професійного самовизначення якості особистості.

Одним з важливих видів діяльності, що використовуються при створенні професійно орієнтованого середовища у початковій школі, є формування у молодших школярів пошуково-дослідницької поведінки. Розвиваючи пізнавальну активність та бажання пошуку у дітей, ми таким чином готуємо їх до самостійного пошуку інформації, в тому числі пов'язаної зі світом професій, у майбутньому. На наш погляд, пропедевтика інформаційної компетентності — важливе психолого-педагогічне завдання в роботі з молодшими школярами. Маємо досвід, коли така робота набула очевидного

результату у вигляді створення газети «Клас на долоньці». Ця газета інтегрує результати діяльності дітей із самопізнання, розвивальної економіки, ділового партнерства. На сторінках газети учні спільно з дорослими — вчителями, батьками — висвітлювали результати пізнання близького соціального і професійного середовища та себе в ньому, зокрема, розглядали такі питання: Яка праця красива, як пісня? Яка праця тренує розум? Де чітко працює дисципліна? Чому багато людей працюють безкорисно? Яку працю не любить ніхто? Від якої праці сумно та гірко? Чи завжди від гіркої праці солодке життя? Яка праця не здатна стомлювати? Як природа вчить нас працювати? Чи може праця бути безсмертною? Чому в кожній праці є свої плюси та мінуси? Яка праця виховує людину? Людина — коваль щастя свого чи інших людей? Які люди розумніші — ощадливі чи марнотратні? Що означає думати по-справжньому? Професія «економіст» та ін.

Початкова (допрофесійна) діагностика — вивчення особистостей молодших школярів з метою виявлення психологічних особливостей, що характеризують спрямованість особистості на дослідження світу сучасних професій та себе в ньому, особливостей інтелектуального розвитку, індивідуально-типологічних властивостей, а також розробки системи заходів профорієнтаційного впливу на учнів для їх оптимального психосоціального розвитку.

У системі розвивально-дослідницької пропедевтики профільного навчання психодіагностика має спрямовувати учнів на дослідництво, планування, самотренінг, розвиток спостережливості, уважності, аналітико-синтетичної мислительної діяльності, зокрема, здатності узагальнювати нові матеріали, звіти, самозвіти, складати, формулювати висновки, запитання відкритого й закритого типу, визначати бал якості розуміння смислових частин змісту навчального матеріалу тощо.

Особливість психіки учнів молодших класів полягає у несформованості її логічного (аналітичного) компонента. Тому застосування вербальних методик визначення індивідуально-психологічних характеристик учнів, а саме — схильності до певних сфер навчання та діяльності (гуманітарної, технічної, науково-природничої тощо), не дає бажаного результату.

У молодшому шкільному віці (6—12 років) ефективним методом психологічної діагностики є використання проєктивних методик, зокрема малюнків. Вони краще сприймаються дитячою психікою і дають адекватні результати щодо майбутньої профілізації учнів.

Для відстеження ефективності розвитку у молодших школярів здатності до подальшого вибору професії використовується комплект методик, а саме: «Намисто» (для учнів 1—2 класів; адаптація І.І. Аргінської), «Розмітка» (для учнів 1—2 класів;

адаптація Н.К. Индик, Г.Ф. Кумаріна, Н.А. Цирулік), «Запитання», «Судження» (для учнів 3–4 класів), «Золота рибка», тест жанрових картин та ін.

Допрофесійна консультація — надання допомоги конкретному учню з пов'язаних зі світом професій питань та щодо наявності потенціалу до вибору професії, яка відповідає його індивідуальним особливостям.

Професійне виховання — виховання у дітей культури праці та усвідомлення необхідності розвитку у себе професійно важливих якостей сучасного фахівця.

Ці елементи тісно пов'язані між собою, і в практиці проведення профорієнтаційної роботи не завжди є можливість визначити чіткі межі, що відокремлюють їх один від одного. Разом з тим вони характеризуються відносною самостійністю, специфічним змістом, власними завданнями та методами.

Очікувані результати реалізації логіко-змістовних компонентів розвивально-дослідницької пропедевтики у початковій школі:

- успішна адаптація дітей до нових соціально-психологічних умов навчання;
- здійснення навчальної діяльності без значних порушень фізичного та психічного здоров'я;
- задоволеність учнів своїм навчанням та близьким оточенням;
- формування вмінь та навичок щодо проектування власного освітнього маршруту;
- підвищення освітнього рівня та якості знань учнів відповідно до вимог сучасного ринку праці.

Отже, ми спробували висвітлити та теоретично обґрунтувати основні положення експериментальної перевірки комплексної системи психолого-педагогічних заходів, які складають зміст розвивально-дослідницької пропедевтики профільного навчання. Завдяки досвіду практичної діяльності ми мали змогу проаналізувати можливість психологічного супроводу розвитку у молодших школярів готовності до вибору напрямку допрофільного та профільного навчання.

Відтак маємо зазначити, що розвивально-дослідницька пропедевтика у початковій школі створює умови для того, щоб учень відчував себе суб'єктом вибору напрямку допрофільної підготовки та профілю навчання, був готовим до вибору успішної професії. Результатом профорієнтаційної роботи з учнями молодшого шкільного віку в психологічному аспекті має бути сформованість у них соціально-комунікативної та інформаційної компетентностей, позитивного ставлення до себе, суспільства і професійної діяльності, морально-етичних основ вибору професії, суспільно й особистісно значущих мотивів трудової діяльності, початкового інтересу до певного кола професій.

Подальшого науково-психологічного пошуку потребує питання розробки дієвих технологій розвитку у молодших школярів інформаційної компетентності як одного із структурних компонентів готовності до створення образу професійного «Я», усвідомлення себе суб'єктом професійного вибору.

ДЖЕРЕЛА

1. Овчаров А.О. Психодіагностична технологія визначення напрямку профілізації дітей молодшого шкільного віку / А.О. Овчаров // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2009. — № 2. — С. 151–158.
2. Сергеєнкова О.П. Стань розумним і кмітливим / О.П. Сергеєнкова, І.В. Підтілок. — К., 2003. — 40 с.
3. Сергеєнкова О.П. Пізнаю себе : навч. посіб. з психол. для молод. школяр. / О.П. Сергеєнкова, І.В. Підтілок. — К. : Наук. світ, 2004. — 104 с.
4. Побірченко Н.А. Щоб хотіти вчитись : метод. посіб. для уч. 5-7 кл. / Неоніла Антонівна Побірченко. — К. : Вітус, 1997. — 48 с.
5. Романовська Д. Психологічна абетка для малюків / Д. Романовська, М. Довгань // Психолог. — 2003. — № 9 (57). — С. 26–27.
6. Сергеєнкова О.П. Самопізнання / О.П. Сергеєнкова. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. — 184 с.

Рецензент: Побірченко Н.А., доктор психологічних наук, професор.